

ABDULLA QODIRIY'NİN TARİHSEL ROMANLARI*

Dr. Aziz MERHAN
Dumlupınar Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
merxan@hotmail.com

ÖZET

Şiirle başladığı ve hikaye ile sürdürdüğü edebî yaşamında Özbek yazarı Abdulla Qodiriy 1920'li yıllarda iki de tarihsel roman yazmıştır. Kendisine ün getiren *Ūtkan kunlar* (Geçmiş Günler) ve *Mehrobdan çayon* (Mihraptaki Akrep) başlıklı bu romanlar Batılı anlamda roman türünün Özbek edebiyatındaki ilk örnekleri olmakla birlikte Doğu edebiyatındaki destanlar ve halk hikâyelerini andırmaktadır. Her iki romanda meddah veya destancı anlatım tarzı kullanılarak 19. yüzyılın ortasında Çarlık Rusyasının Orta Asya'yı işgali öncesinde Hokand hanlığındaki olaylar ele alınarak Özbeklerin yakın geçmiş tarihine ayna tutulmaktadır. Hanlıktaki siyasal ve toplumsal çöküntü anadilini mükemmel kullanan genç bir yazarın bakış açısıyla sunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Abdulla Qodiriy, Tarihsel Roman, Özbek Romanı, Özbek Edebiyatı, *Ūtkan kunlar* (Geçmiş Günler), *Mehrobdan çayon* (Mihraptaki Akrep).

HISTORICAL NOVELS OF ABDULLA QODIRIY

ABSTRACT

Abdulla Qodiriy, Uzbek writer beginning his literature adventure by writing poems and maintaining this experience through story, has written two historical novels in the 1920's. In addition to these novels named *Ūtkan kunlar* (Days gone by) and *Mehrobdan çayon* (The scorpion from altar) leading him to be renowned are the first examples of novels in scope of the Uzbek Literature, in the occidental sense; they bring to mind the legends and public stories belonging to the Oriental Literature. Through both novels, the near past history of the Uzbek Public is highlighted by holding the events occurring under the sovereignty of Hokand prior the invasion of the Central Asia, in the middle of the 19th century by the Tsardom of Russia, by using a storyteller or legendary narration way. The political and social collapse in the khanate (rulership) is presented by a point of view of a young writer wonderfully using his mother tongue.

Key Words: Abdulla Qodiriy, Historical Novel, Uzbek Novel, Uzbek Literature, *Ūtkan kunlar* (Days Gone By), *Mehrobdan çayon* (The Scorpion From Altar).

---

* Bu çalışma başarıyla tamamlanmış TÜBİTAK (SOBAG) destekli projeme dayanmaktadır.

Giriş

Özbek yazarı Abdulla Qodiriy'nin (1894-1938) edebî yaratımındaki gelişimi üç döneme ayrılabilir. İlk dönem, 20. yüzyılın başlarında kendi halkının edebiyatı ile dünya edebiyatını tanımaya başladığı ve kendi üslubunu aradığı dönemdir. Bir yandan halkının geri kalmışlığına çözüm ararken, diğer yandan buna neden olan sömürgeci Ruslar ile onun yerel işbirlikçilerine karşı nefret duymuştur. Bundan dolayı Bolşevik devrimiyle gelen yeni sistemi alkışlamış ve değişimin gerçekleşmesi için bizzat görev almıştır. 1920'li yıllardaki etkinlikleri ve sanatsal üretimi yaşamının ikinci dönemini oluşturmaktadır. Ekim devriminden sonra basın yaşamına atılarak gazete ve dergiler aracılığıyla halka ulaşmaya ve halkı bilinçlendirmeye çalışmış; gerek hikâyelerinde, gerekse diğer yazılarında geçmişin geri kalmış, yeni sisteme uymayan taraflarını karalama yolunda giderek yeniliğin savunucularından biri olmuştur. En üretken olduğu bu dönemden sonra yeniden yapılanmanın ve olumlu havanın sona ermeye başladığı yeni bir devir başlamıştır. Saldırıların ve karalamaların yoğunlaştığı bu devirde siyasal kurban olmaktan kurtulamamıştır.

Şiirle başladığı yaratımına düzyazıyla devam eden yazar, 1920'li yıllarda yazdığı *Ütkan kunlar* (Geçmiş Günler) ve *Mehrobdan çayon* (Mihraptaki Akrep) tarihsel romanlarıyla¹ Özbek edebiyatında modern romanın doğuşunu gerçekleştirmiştir. Aşk temasını olayların merkezine koyduğu her iki romanında 19. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusyasının Orta Asya'yı işgali öncesinde hanlıklar devrindeki toplumsal görüntüler ve tarihsel olayları işleyerek Hokand hanlarının adaletsizliklerini ve istibdatlarını, hanlıktaki kadınların durumunu, gerici din adamlarının yönetiminde ve toplumda oynadığı rolü vb. toplumsal ve siyasal hususları anlatmaktadır.

Ütkan kunlar

Özbek edebiyatının hem ilk romanı hem de ilk tarihsel romanı olma özelliklerini birlikte taşıyan *Ütkan kunlar* romanında Özbeklerin yakın tarihi ve Rusların Orta Asya'yı sömürgeleştirmeye başladıkları devir anlatılmaktadır. Özbek halkının o zamanki yaşamından önemli kesitler sunan eser, gelenek göreneklerden inançlara, kişisel ilişkilerden toplumsal ilişkilere ve tutumlara kadar önemli konuları içermesinden dolayı ikinci başlığı *Üzbeklar turmişidan tarixiy rûmon* (Özbeklerin yaşamından [bahseden] tarihsel roman) biçimindedir. Roman üç ana bölüm ve 23 kısımdan oluşmaktadır. 1922-1925 yılları arasında *Inqilob* (İnkılap) dergisinde tefrika hâlinde yayımlanmış, daha sonra ilk iki bölümü 1925, üçüncü bölümü ise 1926 yılında ayrı ayrı ciltler ve nihayet aynı yıl içinde bir bütün olarak kitap formunda basılmıştır. Ayrıca roman Türkçenin de aralarında bulunduğu ondan fazla dile aktarılmış,² 1967 yılında aynı ad ile sinema filmi hâline getirilmiştir.

Yazar, romanın başına eklediği önsözde yeni yüzyıla uygun romanın gerekliliğini belirttikten sonra tarihe yönelmenin önemini dile getirmektedir:

Mademki yeni bir devre girdik, o hâlde, her alanda bu yeni devrin yeniliklerinin

¹ Bu çalışmada her iki romanın orijinal nüshaları esas alınarak Latin harfleriyle hazırlanan son basımları ("Sharq nashriyot", Toshkent 2004) kullanılmıştır.

² Roman, Türkçeye D. Ahsen Batur tarafından Abdullah Kadirî, *Ötgen Künler (Geçmiş Günler)* adıyla aktarılarak iki kez (1993, 2005) yayımlanmıştır.

arkasından gitmeliyiz; ayrıca destanlık, romancılık ve hikâyecilik alanlarında da yenilenmeye, halkımızı günümüzün “Tahir ve Zühre”leri, “Çar Derviş”leri, “Ferhad ve Şirin” ve “Behram Gur”ları ile tanıştırmaya kendimizi mecbur hissetmeliyiz.

Yazmaya niyetlendiğim bu “Ūtkan kunlar”, günümüz romancılığı ile tanışmak yolunda küçücük bir deneyim, daha doğrusu bir girişimdir. Bilindiği gibi her işin, başlangıçta birçok eksiklikler ile ortaya çıkması, işin ustalarının yetişmeleri ile yavaş yavaş düzelerek olgunlaşması doğal bir durumdur. İşte bu düşünceyle girişim için cesaretimi topladım, bu girişimcilikte ortaya çıkabilecek kusur ve hatalardan korkmadım.

Geçmişe dönüp iş görmek hayırlıdır, derler. Buna göre konuyu geçmişten, yakın geçmiş günlerden, tarihimizin en kirlili, en karanlık günleri olan sonraki “han zamanları”ndan seçtim, kurguladım. (Qodiriy, 2004a, s. 5)

Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi, okuyucuya Doğunun romantik hikâyelerinden ayrılabilen yeni bir roman çeşidi vaadinde bulunulmasına rağmen bu roman, sözcüğün tam anlamıyla Batının gerçekçi romancılığını yansıtmayan, ancak yeni tarzda bir roman ve Batı romanına yakın bir roman olarak ortaya çıkmıştır. “Küçücük bir deneyim” veya “heves” olarak yazılan romanın mükemmel olmadığı ve kusurlarının olduğu bizzat yazar tarafından dile getirilmiştir. Bu kusurlar iki türlü anlaşılabilir. Birincisi ilk deneme olmasından dolayı klasik edebiyat ve sözlü halk yaratımlarıyla beslenmiş yazarın kendisinden kaynaklanan kusurlar; ikincisi ise halk hikâyeleri tarzındaki geleneksel anlatı türünü bekleyen okuyucunun kusurlarıdır. Önsözde ayrıca Özbek halkının yaşamının “en kirlili, en karanlık günleri” olan hanlıklar devrinin ele alındığı belirtilmektedir. Bilindiği gibi söz konusu olan devirde Hokand hanlığındaki Türkistan halklarından Kıpçaklar ile Özbekler birlik olup Rus yayılmacılığını önlemek yerine sürekli birbirleriyle savaşmışlardır.

Romandaki olayın hicri 1264 (1847/48) ile başlayıp yine hicri 1277 (1860/61) yılında sona ermesi okuyucuya daha ilk anda olay örgüsü 19. yüzyılda geçen bir romanla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. 13-14 yıllık bir zaman diliminde daha çok Taşkent ve Margilan’da geçen olaylar, kişilerin yaşamlarıyla ilgili bilgileri aktarırken bu zaman dilimini aşmaktadır. Bir çatışma üzerine oturtulmuş olay örgüsüne sahip olan romanda aşk yoluyla toplumsal konulardan evlenme, toplumda kadının rolü, kişisel çıkarlar için yapılan haksızlıklar, baskılar, aynı topraklar üzerinde yaşayan farklı halklar arasındaki çatışmalar ile sömürgeci tehlikeye değinilmektedir. Özbek halkının geleceği için gerekli olan bu bilgiler yeri geldikçe bir tarihçi tavrıyla ortaya konulmakta Türkistan halklarının birlik olmasının tamamen adil bir hükümdarın varlığıyla mümkün olacağı ana düşüncesi verilmektedir. Olay örgüsünün yürütüldüğü iki ana düzlemde birincisinde tarihsel gerçeklere uyan toplumsal ve siyasal olaylar, diğerinde ise aşk, aile ve manevi değerler bulunmaktadır. Tarihsel olaylar içinde yaşanan aşk, toplumun önemli bir geleneği karşısında etkisizleşmekte ve hüsrana dönüşmektedir.

Kitap formunda yayımlandıktan sonra kısa sürede büyük bir ün kazanan roman hakkındaki -genelde karalama amaçlı- eleştiriler yazarın öldürüldüğü 1938 yılına kadar devam etmiştir. Gerek toplumcu gerçekçilik, gerekse “sınıf” unsurunun ön planda tutularak yapıldığı bu tür eleştirilerde hem roman hem de yazarın edebî yaratımı ve diğer eserleri sosyalist sistemin oturtulması için sürdürülen ateşli kavgalar içinde hedef

tahtasına konulmuştur.

Mehrobdan çayon

İlk romanıyla yakaladığı büyük başarıdan sonra Qodiriy, yine tarihsel konuda 1926 yılında yazmaya başladığı *Mehrobdan çayon* başlıklı ikinci romanını 1928 yılında tamamlayarak bir yıl sonra Semerkant'ta yayımlatmıştır. Arap harfli bu ilk baskısından sonra roman 1935 yılında ikinci kez, ancak Latin harflerinde basılmıştır. Bu romanda da 19. yüzyılda Hokand hanlığının son devrindeki Özbek halkının yaşamı konu olarak seçilmiş olup *Xudoyorxon va munşiyolari hayatidan tarixiy rûmon* (Hudayar Han ve kâtiplerinin yaşamını anlatan tarihsel roman) ikinci başlığından da anlaşılacağı gibi Hokand'ın son hanı olan Hudayar'ın hanlıktaki son yılları (1865-1875) ele alınmış, hanlığın Ruslar tarafından işgal edilmesini hazırlayan nedenler irdelenmiş, hanın sarayından ve toplumdan görüntüler sunulmuştur.

İlk romandan farklı olarak bu romanda saraydaki entrikalar anlatılmakta ve kahramanların karakter özellikleri daha gerçekçi tasvir edilmektedir. Ayrıca aile içindeki ve toplumdaki bireyler arası ilişkiler, İslam dini, şeriat, gelenek ve görenekler, eğitim, ahlak gibi konulara da değinilmektedir. İlk romanın yayımlanmasından kısa bir süre sonra yazarın, ikinci tarihsel romanını yazma fikrine ulaşmasının yanıtını bulmak kolay değildir. Bunda kuşkusuz birinci romanın daha tefrika hâlinde yayımlanırken büyük ilgi görmesi ve çok beğenilmesi etkili olmuştur. Ancak 1926 yılında haksız yere tutuklanmasıyla entrikaların tarihte yinelenmesinin kaçınılmaz olduğunu göstermek istemesi ihtimali de ikinci romanı yazmasında rol oynamış olmalıdır.

Yazar, 57 kısımdan oluşan romanın önsözünde okuyucuyu konu hakkında bilgilendirmektedir:

Türkistan feodallerinin son temsilcisi olan Hudayar Han'ın çiftçi halkı ve küçük zanaatçılar sınıfını keyfince yok etmesi, memleket kadınlarını istediği gibi elde etmesi, buna karşı gelenlere, kim olursa olsun acımasızca ceza vermesi romanın konusudur. Hudayar'ın bu uygulamalardaki temel dayanağı olan ulema, onların iç ve dış görünüşleri, ahlakı, medrese ve aile yaşamı, ulema insancıl duyguların tükenmişliği ve geri kalanın da kirlilik perdesi altında görülemediği [gibi konular] içeriğe sığdığı kadarıyla anlatılmıştır. Bunlar romanın istenmeyen olumsuz kahramanlarıdır... Diğer tarafta sözü edilen kara güçlere karşı "aşağı" sınıf yoksullar, onların hanlık sistemine, kara güç ulemaya karşı çıkması; emekçi yoksulların ahlakı, karakteri, ailesi, yaşamı ve birbirleriyle ilişkileri, samimiyeti [bulunmaktadır].

Elbette, ben istenilen bu kahramanları Özbek tarihinin özüne uygun olduğu kadarıyla almaya çalıştım. Onların han ve ulemaya karşı başkaldırısı doğal ve yasaldır, çünkü bundan fazlası sahte olmanın yanında kitabın değerini de düşürür idi. Bu iki sınıfın çatışmasını anlatırken hanın haremi ve kadınları, "kırk kızlar", tarihsel ve etnografik motifler, Özbeklerin yaşamı, halk seyirlik oyunları, tenkitçiliği, Özbek kadınları arasındaki yetenekli şaireler, nüktencilik ve başka pek çok konuya değindik.

Romanda ayrıca bunlardan başka birçok yön bulunmaktadır. Hepsini burada saymak gereksiz olduğu gibi onlar saygıdeğer okuyucunun gözünden de kaçmayacaktır. (Qodiriy, 2004b, s. 5)

Olumlu ve olumsuz kahramanların birbirlerinden açıkça ayrıldığı bu romandaki kahramanlar, alıntıdan da anlaşılacağı gibi iki farklı kategoriye ayrılabilir. Birinci kategoride yazarın “kara güçlere karşı ‘aşağı’ sınıf yoksullar” olarak gördüğü yoksul ve ezilmiş kahramanlar bulunmaktadır. Okuyucunun sempatisini kazanan bu kişilerin karşısında başta feodal sistemin temsilcisi Hudayar Han olmak üzere tarihsel kişilikler durmaktadır. Bu kategoriye ayrıca, İslam dininin temsilcileri konumundaki din adamları dahildir. Okuyucunun nefretini ve antipatisini çeken bu kötü kahramanları yazar “kara güçler ve istenmeyen olumsuz kahramanlar” olarak görmekte ve emekçi halkın temsilcilerinin bu sınıftakilere karşı verdikleri mücadelenin doğal ve yasal olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda roman, iyilerin kötülere karşı verdiği mücadelenin romanıdır.

Romanda, olayların merkezi durumundaki Hokand hanlığının sarayı önemli bir rol oynamaktadır. Dar mekan olarak seçilen sarayda kahramanlar gibi tarihsel ve kurmaca olaylar da birbirleriyle bağlantılı olduğundan okuyucu, bunları birbirinden ayıramamaktadır. Bu da yazarın ilk romanında yeterince yakalayamadığı bir başarı göstergesidir. Romanda yazar kölelik, kadınların durumu, keyfi yönetim ve yönetimin dalkavuk destekçileri gibi toplumsal sorunlara dikkatini yoğunlaştırmakta, tarihsel olayları ayrıntılı vermekte ve ilk romanında olduğu gibi İslam dinini, gerçek karakterlerini saklama maskesi olarak kullanan din adamlarının rolü ile hanların baskıcı ve keyfi yönetimini Hudayar Han’ın hanlıktaki üçüncü hâkimiyetiyle sınırlayarak ortaya koymaktadır. Onun son devri aynı zamanda 18. yüzyılın hemen başında kurulan Hokand hanlığının da son devrini oluşturmaktadır. Romanın başlığından da anlaşılacağı gibi *mehrob* (mihrap) İslam dinini, *çayon* (akrep) ise dini, çıkar ve kariyerleri için kullanan din adamlarını simgelemektedir. Onlar makamları yanında ibadet yerlerini de kirli emelleri için kullanmaktadırlar.

Roman yayımlandıktan hemen sonra sınıfsal yönünün bulunmadığı ve kahramanların sınıf mücadelesi içinde olmadıkları sebebiyle olumsuz yönde eleştirilmiştir. Ancak sonraki yıllarda, günlük yaşamdan ve yoksul kesimden seçilmiş olumlu kahramanlarından dolayı Özbek eleştirmenlerinin çoğu tarafından olumlu değerlendirilmiştir. Romanın başarısı, sadece olumlu kahramanların ortaya konmasından değil, aynı zamanda yazarın olay örgüsünün kurgusu ve olayların işlenişindeki ustalığından ileri gelmektedir. 20. yüzyılın başlarında yazarı da etkileyen önemli toplumsal ve siyasal olayların yansımaları tarihsel romanın olay örgüsü içinde yer edinmiştir.

Tarihsel Romanlarının Karşılaştırmalı Değerlendirmesi

Tanzimat devri Türk edebiyatındaki romanları, özellikle Ahmed Midhat Efendi’nin (1844-1913) romanlarını çağrıştıran iki tarihsel romanında Abdulla Qodiriy, her şeyi bilme esasına dayanan tanrısal bakış açısıyla sık sık olayların arasına girerek okuyucuyu bilgilendirmekte, onun dikkatini uyanık tutmakta ve heyecanını yatıştırmaktadır. Bu bakış açısı, Hamza Hakimzoda (1889-1929) ve Sadridin Ayniy’nin (1878-1954) eserlerinde de olduğu gibi Doğu ve Batı edebiyatları arasındaki geçiş dönemi romanlarında görülmektedir. Bu tür geçiş dönemi eserlerinde gelenek ile modern bir arada bulunurlar. Bu sebeple de yazar anlatıcının hâkimiyetinde bulunan bu eserlerde meddah ve destan anlatıcılarına benzer şekilde okuyucuya doğrudan seslenme

söz konusudur. Bu tarz aynı zamanda yazarın, olay örgüsüne sıkça müdahale ederek okuyucuyu bilgilendirdiği, kafalardaki soru işaretlerine cevap verdiği, hatta yeri geldikçe okuyucunun anlayamayacağı Arapça ve Farsça ibarelerin Özbekçe karşılıklarını dipnotlarda vererek didaktik bir metodu takip ettiği yoldur. Yazarın “öğreticilik yöntemi” (didaktika usuli) olarak adlandırdığı bu yöntemi tercih etme nedenini şu sözleri göstermektedir:

Öğreticilik yöntemini daha çok kullanma nedenim, “Ütkan kunlar”ın halkımızın düzeyine göre yazılmasındandır. Malum ki, bizim halk tâ bugüne kadar Orta Asya destan ve hikâyeleri ile beslenmiştir. Halkın bu durumunu göz önüne getirdiğimizde parmakla sayılabilecek kadar beş on tane (onlar da kendi hünerlerini aktarmada beceriksizdirler) gencimiz için “son yöntem”i vermek henüz dışı çıkmamış çocuğa kurut emzirmek gibi olurdu. Halbuki, bu eski yöntem bilinçli olarak, halkımızın düzeyi dikkate alınarak kullanılmıştır. Halkın zevki, ruhu göz önünde tutulmadan, “son yöntem” diye Avrupa’nın son modası sunulsa, bundan ne anlam çıkardı? [...]

“Ütkan kunlar”i yazarken daima gözümün önünde okuyucu kitlesi bulunurdu. Bu kitabımla halkımızın ilgisini biraz da olsa yeniliğe çekerim diye düşünüyordum. Bunun içindir ki, hatta bir bölümünü tamamlayıp bitirirken, “falan yeri bundan sonraki bölümlerin birinde okursunuz” gibi sözler ile okuyucuya teminat vermeye mecburiyet hissedirdim. (Qodiriy, 1969, s. 194-195)

Anlatıcı ile aynı kişi olan yazar, olayları anlatırken bazen “ben”, bazen de saygıdan “biz”li anlatıma başvururken genelde üçüncü kişi anlatım yolunu tercih etmiştir. Birinci kişi anlatımını sadece açıklamalara veya müdahaleye gerek duyduğunda kullanmıştır. Geleneksel anlatım tarzına, destancılığa dayanan bu üslup, romanın Özbek edebiyatında ilk olma hususiyeti göz önünde tutulduğunda okuyucu tarafından yadırganmamakta, hatta okuyucu kendini âdeta sohbet havasında anlatılan olayların içinde bulmaktadır. Ayrıca romanın ilk yayımının tefrika şeklinde olması hususu da yazarın dergide çıkmış önceki bölümlere gönderme yapmasını zorunlu kılmış olmalıdır. Bu anlatım tarzı sadece yazarın anlatımında değil, aynı zamanda romanın yapısında da kendini göstermektedir. Geriye dönüş tekniğinin kullanıldığı her iki roman birbirinin içine geçmiş olaylar zinciri biçimindeki yapılarıyla aynı zamanda hikâye içinde hikâye görüntüsündeki Binbir Gece Masallarına benzemektedir. Romanın değişik yerlerinde halk hikâyelerindeki yapıyı andıran dizeler göze çarpmaktadır. Özellikle Doğu edebiyatının Fuzuli, Hafız Şirazi, Şeyh Sa’di, Ömer Hayyam, Babür, Bedil, Nevâyi gibi meşhur yazar ve şairlerinin adları geçmiş veya dizelerinden alıntılar yapılmıştır. Bütün bunlar şiirler ile romanların olayları arasındaki organik bağı oluşturmanın yanında yazarın beslendiği kaynakları da göstermektedir. Her iki romanındaki akıcılığı ve mükemmelliği, olaylar arasındaki bu organik bağlar sağlamaktadır.

Tarihsel romanların genel özelliğine uygun olarak yazarın romanlarında hem tarihsel kişiler, hem de kurmaca kişiler görülmektedir. Tarihsel romanın başarısı kurmaca kişilerin ele alınışı ve iyi karakterize edilmeleriyle mümkün olabilmektedir. Gerçekçi kahramanlar arayan yazarlar, bunları içinde buldukları çevreden seçtikleri gibi yarattıkları kahramanları da çevrelerine uyarlarlar. Nitekim Qodiriy de romanındaki kahramanlarını karakterize ederken hem geleneksel halk hikâyelerinden, hem klasik edebiyattan hem de çevresindeki insanlardan yararlanmış. Bu sonuncusu özellikle

ruhsal çözümlenmelerde görülmektedir. Nitekim yazarın, romanı okuyan tanıdıkları kahramanlardan bazılarını kendi yakınlarına veya tanıdık bildik birilerine benzetmişlerdir. Ayrıca karakterleri anlatmada hem bizzat kendisinin verdiği blok anlatımdan, hem de kişinin karakterinin davranış, görüş ve düşüncelerine dayanan dramatik anlatımdan yararlanmışır. Gerek kurmaca, gerek tarihsel kahramanlar olumlu ve olumsuz, iyi ve kötü karakter özellikleriyle gerçekçi ve açıkça tasvir edilmiştir. Bir ressam inceliğiyle tasvir edilen önemli kahramanlar, kendileri için ayrılmış kısımlarda portreleriyle verilmiştir. Özellikle ikinci romandaki kahramanların ruhsal ve fiziksel tasvirlerinde yazar daha başarılıdır. Kahramanların tasvirinde ilk romandakinin aksine ikinci romanda başkalarının anlatımına başvurulmuştur. İlk romanda yazar, anlatıcı olarak kendini daha fazla hissettirmektedir. Anlatıcının sempatisiyle yaklaştığı kahramanlar, okuyucunun sevgisini kazanırken, antipatik kahramanlar nefret duygusu uyandırmaktadır. Bu anlamda yazarın, romanlarında tarafsızlık ilkesini ihlal ettiği görülmektedir.

Destanlarda veya olağanüstü masalarda kendini gösteren iyiler ve kötüler arasındaki mücadele ilk romanda ön planda iken, ikinci romanda bu mücadele sınıflar çatışmasını andırmaktadır. İkinci romanda ezen ile ezilenler, yöneten ile yönetilenler arasındaki uçurum daha belirgindir. Halkı sömürenlerin dayanağı, dini kendi çıkarları için kullanan ve hanlıkta geçerli olan şeriat yasalarını yorumlayan din adamlarıdır. Onlar, hanların keyfi yönetimine uygun din yasalarını yorumlayarak hem halka hem de dine zarar vermektedirler. İkinci romanda toplumun yoksul kesiminden seçilen kahramanlar olumlu ve iyi karakterlere sahipken, ilk romanda yoksul kahramanlar aynı şekilde işlenmesine rağmen bu özellikleri ön planda tutulmamış ve romanın merkezine oturtulmamıştır.

Romanlardaki tarihsel kişilikler, *Mahbrobdan çayon* romanındaki Hudayar Han kişiliği dışında, ön plana çıkarılmamıştır. Tarihsel kişilik Hudayar Han, kurmaca kahramanlar gibi gerçekçi tasvir edilmiş olmasına rağmen ilk romandaki kurmaca karakterler tarihsel karakterlere göre daha sanatsal tasvir edilmiştir. Gerçekçi tasvirler daha çok kendini gerçek yaşamda karşılaşılabilecek yardımcı karakterlerde göstermektedir. Romanların tarihsel kişilik olmayan başkahramanları idealize edilmiş olup destanlardaki ve halk masallarındaki kahramanlara benzeyen kurmaca kahramanlardır. Özellikle *Ütkan kunlar* romanındaki başkahramanlar olağanüstü karakterleri yönüyle halk hikâyelerindeki kahramanları, aşkları da klasik aşk hikâyelerindeki aşkları hatırlatmaktadır. Ancak yazar sadece bu aşklarla yetinmeyerek başkahramanların aşkları aracılığıyla toplumsal meseleleri dile getirmektedir.

Her iki romandaki erkek başkahramanlar birçok yönden birbirlerinden ayrılmaktadır. Zengin bir ailenin çocuğu olan Otabek adil bir yönetimi dilemekte, ancak sahip olduğu ilerici görüşlerini gerçekleştirememektedir. Öte yandan fakir bir ailenin çocuğu olan Anvar haksızlıklara dayanamayıp hanın baskısına ve adaletsizliğine başkaldırmaktadır. Romanın sonunda masal veya destan kahramanı kimliğine bürünen Anvar, dostlarının yardımıyla kendisini ve sevgilisini kurtarabilmektedir. Otabek de kendisine zarar veren kötü adamları ortadan kaldırarak adaleti sağlamaktadır. Kadın başkahramanlar ise okuyucunun bütün sempatisini çeken ve sevgisini kazanan ideal güzellikteki kişilerdir. Yazar, onların güzelliklerini anlatmak için bazen kendinde yeterince güç bulamadığını söyleyerek dile getirmektedir. Onlar, masal ve destanlardaki güzellerin büyüleyici güzelliklerine sahiptirler. Büyüleyici güzellik yanında onların

karakterleri de olumlu betimlenmiştir. Melek kadar güzel olan Kumuş, anne babasına karşı gelemeyerek yazgısına boyun eğerken durağan, Ra'no ise cesur bir kız olarak dinamik bir karaktere sahiptir. Yazgısına boyun eğmeyip hanım “hayvani isteği”ne başkaldırarak kendi yaşamına kendisi yön vermektedir.

Roman başkahramanları iyi öğrenim gördüklerinden klasik Doğu edebiyatını iyi bilmektedirler. Bu da onlara, yaşanan olay ve duruma göre şiir okuma olanağı vermektedir. Örneğin onlar aşkı yoğun olarak yaşadıklarında ve aşklarını kaybetme tehlikesiyle karşılaştıklarında, klasik şiirden özellikle Fuzuli'nin şiirlerinden dizeler okumaktadırlar. Bu da roman gerçekliğine uygun düşmektedir. Çünkü Özbek edebiyatında Batı tarzı şiir, romandaki olayların geçtiği devirde örneklerini henüz vermemiştir. Ayrıca başkahramanların halk şiirinin örneklerine başvuramaları da yine yetişme tarzlarıyla ilgilidir. Romanların kadın başkahramanlarının şiirler okuması kesinlikle yadırganmamaktadır, çünkü hanlıklar devrindeki Özbek edebiyatında kadın şairlerin yetiştiği ve etkin oldukları bilinmektedir.

Roman kahramanları genelde kendi karakter ve yaşam tarzlarına, buldukları konuma uygun konuşturulmaktadır. Örneğin başkahramanlar iyi bir eğitim ve öğretim gördükleri için kusursuz edebî dil ile konuşmaktadırlar. Öte yandan yardımcı kahramanlar da kendi özelliklerini yansıtan konuşma tarzına sahiptirler. Yazarın başarılarından biri gerici din adamlarını kendi konuşma tarzlarına uygun konuşturması ve bu yöntemle onların karakterlerini ortaya koymasında yatmaktadır. Din adamları bilinçli veya bilinçsiz olarak Arapça ifadeler kullanmaktadırlar. Halk, Arapça ifadeleri her zaman tam olarak anlamasa da Arap dilini peygamberin dili, Kur'an-ı Kerim'in dili olarak kabul ettiğinden değer vermektedir. Din adamları da bazen kendilerini göstermenin yolu olarak bunu yeğlemektedirler.

Her iki romanın ortak özelliği, yazarın diğer eserlerinde de, başta *Kalvak Maxzumning xotira daftaridan* (Kalvak Maxzum'un hatıra defterinden) ile *Toşpülod tacang nima deydi?* (Sinirli Toşpülod ne diyor?) adlı yergisel hikâyelerinde olduğu gibi sıkça başvurduğu yergi ve güldürüyü sağlayan unsurların bir arada kullanılmasıdır. Yazar, kahramanlarını anlatırken hem onların fiziksel özelliklerinden, hem konuşma tarzlarından ve hem de davranışlarından yararlanarak onları yerebilmekte, gülünç duruma düşürebilmekte, böylece okuyucunun ilgi ve merakını uyanık tutabilmektedir. Bu başarı ustalıklı tasvir edilen din adamı tiplerinde ve olumsuz kahramanlarda görülmektedir. Baskıcı hanların temel dayanağı olan ve yeniliklere karşı çıkan gerici din adamları ile entrikacı, bencil ve dalkavuk kişileri, davranışları ve konuşmalarıyla yergi ve güldürüye ustaca başvurularak anlatılmıştır. Bu karakterleri tasvir ederken, kendi deyişleriyle “karakter güldürüsü”nden (xarakter kulgisi) yararlanarak onları olumlu ve olumsuz yönleriyle aktarmaktadır. Onların kendi içindeki çelişkili sözleri, davranışlarındaki tutarsızlıklar ve yer yer insancıl yanları, başarıyla verilmektedir.

Abdulla Qodiriy'nin asıl başarısı sadece yarattığı kahramanlarda tekrarlanmayan karakter unsurlarında değil, aynı zamanda ana dilini ustalıklı kullanmasında ve kendi üslubunu yaratmasındadır. Bir yazarın üslubu, edebî eserleri için seçtiği dili ustalıklı kullanması ile bağlıdır. Bir yazar, düşünce ve duygularını bu dil ile ustalıklı ve sanatsal biçimde verebilirse okuyucu üzerinde güçlü bir etki bırakır ve başarıyı yakalayabilir. Nitekim Abdulla Qodiriy'in başarılı bir yazar olmasında kuşkusuz sanatçı yeteneğinin yanında ana dilini ustaca kullanması etkili olmuştur. Kendisinin “üslup denen nesne dil bilmeye bağlı” şeklindeki görüşü boşuna değildir. Kullandığı sade ve anlaşılır dil,

devrinin özelliklerini yansıtan ve günümüzde resmi dil olarak kabul edilen Özbek dilinin Taşkent ve Fergana bölgesindeki güney lehçesidir. Bir başka söylemle yazarın hanlık devrindeki halkın konuşma diline uygun anlatımlara başvurmuş olması, tarihsel gerçekliği arttırmıştır. Çünkü o, halkın cahillikten kurtulması, aydınlanması ve zihniyet değişimini yaşaması için büyük bir gayret içinde olmuştur. Romanlarında da halkın anlayamayacağı bir dili kullanması beklenemezdi. Ana dilini ustaca ve belli bir amaç için kullanarak Özbek dilinin gelişmesine de önemli katkılarda bulunmuştur. Kullandığı dilin lehçelerini ve ağızlarını iyi bildiğini roman ve hikâyelerindeki bazı kahramanların, özellikle yergisel hikâyelerindeki kahramanların konuşmalarında göze çarpmaktadır. Yazarın üslubunu güzelleştiren bir başka etmen, deyim ve atasözlerinin yerinde ve başarıyla kullanılmasıdır. Olumsuz eleştiriyi hak etmeyen duru bir Özbekçeyle yazılmış romanda görülebilecek birtakım kusurlar, Özbek edebiyatında türünün ilk örneği olması sebebiyle hoş görülmelidir.

Qodiriy'nin asıl olayın ikincil olaylar ile ahenkli bir birlik oluşturmasından doğan üslubunun en belirgin özelliklerinden biri okuyucuda heyecan ve merakı doruk noktasına çıkaran “gizleme” (sir saqlama) yöntemidir. Olay örgüsündeki düğümler hemen açılmamakta, mümkün olduğunca “gizlenerek” heyecan en üst düzeye ulaştıktan sonra çözülmektedir.

Sonuç

Edebî yaratıcılığı bakımından Abdulla Qodiriy, özellikle sınıf savaşı bahanesiyle ortaya çıkan karalama döneminde ilk romanından dolayı hedef hâline gelmiş ve acımasızca eleştirilmiştir. Haksız ilk eleştirilerden sonra her iki romanı yeni bakış açısıyla ele alınarak incelenip yorumlanmıştır. Özbek eleştirmenleri ve edebiyat bilimcilerinin dikkati, Özbek düzyazısının temel taşlarından biri olan ilk roman üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak eleştirmenlerin çoğu ikinci romanı toplumcu gerçekliğe uygun olumlu kahramanları öne çıkarması bakımından daha başarılı görmüştür. Eleştirmenlerin bir romanı yererken, diğerini övmesi; üslup bakımından ilk romanı romantik, ikinci romanı realist görmeleri hususu, Qodiriy'nin romanlarının kendine özgü özelliklere ve üstünlüklere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Her şeye karşın yazarın genelde sosyalist bakış açısıyla değerlendirilip yorumlanan edebî yaratıcılığına Sovyetler Birliğinin dağılmasını izleyen yıllarda yeni bakış açılarıyla daha nesnel yaklaşılmıştır. Romanlarındaki yöntem konusunda toplumcu gerçekçilik, eleştirel gerçekçilik, duygusalılık, gerçekçilik gibi farklı görüşler ileri sürülmüş olması romanlarının değerini silmemekte, aksine güçlendirmektedir.

Yazarın, edebî eserlerini yazarken izlediği yol, devrin ve içinde yaşadığı toplumun kendisine yüklediği sorumluluklara uygun düşmektedir. Ceditçi kimliğiyle halkın aydınlanmasını ve cahillikten kurtulmasını dilemiş, bunu gazete ve dergilerdeki yazılarında dile getirmiş, ancak edebî eserlerinde de bu konulara değinmeden duramamıştır. 1920'li yıllarda onun hedefindekiler sadece dini kendi çıkarları için kullananlar değil, aynı zamanda yeni sistemin temsilcileri de olmuştur. Bu anlamda her kesimden düşman edinmiş olmasına rağmen tarihsel romanları çoktan halkın gönlünde taht kurmuştur. Bu romanlar onun usta, tarihe sadık, halkının gelenek ve göreneğini bilen, ana dilini ustaca kullanan bir yazar olduğunu ortaya koymaktadır. Özbek edebiyatının modern anlamda ilk romancı olması da hem kendi değerini, hem de

romanlarının değerini bir kez daha göstermektedir. Eğer romanlarını bazı eserlerinde göze çarptığı gibi yazdığı devrin ideolojisi etkisinde kalarak yaratmış olsaydı, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla sönüp gitmiş olacaktı, oysa onun romanları âdeta yarım kalmış güzel bir filmin kısa bir aradan sonra diğer yarısının gösterilmesi gibidir.

Kaynaklar

- Karim, B. (2003), *Qodiriy qadri*, Toşkent.
Mirvaliyev, S. (2004), *Abdulla Qodiriy (Hayoti ve icodi)*, Toşkent.
Mirzayev, I. (1977), *Abdulla Qodiriy'ning icodiy evolyutsiyasi*, Toşkent.
Normatov, U. (1995), *Qodiriy boği (Abdulla Qodiriy hayoti va icodi haqida)*, Toşkent.
Qodiriy, A. (1969), *Kiçik asarlar*, Toşkent.
----- (1993), *Taşpülod tacang nima deydi? Kalvak Maxzumning xotira daftaridan*, Toşkent.
----- (2004a), *O'tkan kunlar*, Toshkent.
----- (2004b), *Mehrobdan chayon*, Toshkent.
Qodiriy, H. (2005), *Otamdan xotira*, Toşkent.
Qüşconov, M. (1994), *Üzbekning üzligi*, Toşkent.